

Leona DETIEGE

2e kandidaat Kamer

SP NU
ERNSTIG
WERK

SP
7

**Stem
vrouw**

Vrouwen vertegenwoordigen.**Substantiële en descriptieve vertegenwoordiging van vrouwen in de Kamer tijdens de begrotingsdebatten (1900-1979)**

Doctoraal proefschrift, VUB, 2004

*Karen Celis, docent verbonden aan de vakgroep
Bestuurskunde van de Hogeschool Gent*

Waarom de bijdrage van vrouwelijke vertegenwoordigers tot de vertegenwoordiging van vrouwen onderzoeken? Vanuit postmodernistisch oogpunt gaat het om een problematische vraag: er bestaat niet zoiets als *dé* politica of *dé* vrouwelijke burger. De term 'vrouwelijke burger' is een verzamelnaam voor een veelheid aan verschillende groepen vrouwen, die onder meer gescheiden worden door kenmerken als klasse, seksualiteit, huidskleur, scholingsgraad en beroepsbezigheid. Wie of welk belang moet er dan vertegenwoordigd worden wanneer we het hebben over 'de vertegenwoordiging van vrouwen'? Waarom de inbreng van politicae terzake onderzoeken? Er zijn immers dwingende redenen om aan te nemen dat er geen specifieke inbreng van vrouwen zal zijn. Vrouwelijke vertegenwoordigers zijn in de eerste plaats politiciers. Ze worden geselecteerd via dezelfde mechanismen, zijn onderworpen aan dezelfde vereisten en verwachtingen en spelen eenzelfde politiek spel. Politicae zijn net zo'n heterogene groep als de vrouwelijke burgers. Bovendien geldt een centraal politiek axioma: politici/ae vertegenwoordigen in eerste instantie hun partij en kiesdistrict.

Waarom dan toch onderzoeken of vrouwelijke vertegenwoordigers een bijdrage leveren tot de vertegenwoordiging van vrouwen? Een eerste en tevens de belangrijkste motivatie is dat de vraag zelf hardnekkig is. Ze blijft zich opwerpen en dit zowel in de media, in gesprekken over vrouwen in de politiek als in wetenschappelijke debatten over het waarom van vrouwen (en andere groepen) in de politiek. Voorstanders van een

Verkiezingsaffiche voor Leona Detiège, 1979

evenwichtige aanwezigheid van vrouwen in de politiek worden vaak uitgenodigd om dit te legitimeren op basis van het verschil dat vrouwen zouden maken in de politiek. Zo werd tijdens de *Tweespraak Vrouwenstudies*, die het VUB-Centrum voor Vrouwenstudies in het voorjaar 2003 organiseerde over vrouwen en representativiteit⁽¹⁾, door het publiek herhaaldelijk de vraag gesteld of het er eigenlijk toe deed dat vrouwen op gelijke voet met mannen aanwezig waren in de politieke besluitvormingsorganen: zouden ze zich wel inzetten voor de vertegenwoordiging van vrouwen?

In de wetenschappelijke literatuur over vrouwen/gender en politiek/beleid vormt de behartiging van vrouwenbelangen steevast een van de argumenten voor een numeriek evenwichtige aanwezigheid van mannen en vrouwen in de politiek. Vrouwen zouden de politieke agenda veranderen en meer bepaald zouden ze de vertegenwoordiging van vrouwen, van hun waarden en ervaringen en van hun belangen op zich nemen. Het argument dat vrouwen de politieke besluitvorming inhoudelijk zouden veranderen, meer bepaald door de inclusie van onderwerpen waar vrouwen gevoeliger voor zouden zijn, roept vaak weerstand op. Hoewel alle vrouwelijke mandatarissen van het Vlaams Parlement, die we bevroegen in het kader van een onderzoek dat dit doctoraatsonderzoek voorafging⁽²⁾, erkenden dat het de facto de taak van de vrouwelijke vertegenwoordigers is om vrouwenbelangen te behartigen, stelde een aanzienlijk deel van hen dat die exclusiviteit geen goede zaak was. De reden waarom men zich afzet tegen een te sterke verstrengeling van het vrouw-zijn en de vertegenwoordiging van vrouwen, is de zweem van een essentialistisch denken over vrouwen die errond hangt. Bovendien wordt een specifieke en verplichte taak voor vrouwelijke mandatarissen afgewezen omdat die hun aan mannelijke collega's gelijke positie dreigt te ondermijnen. Nochtans biedt de theorievorming van de jaren 1990 een uitermate interessant antwoord op deze kritiek: het is niet omdat politicae 'van nature' anders zijn maar omdat ze als vrouwen leven en werken dat ze mogelijkwijs over unieke kwaliteiten beschikken om vrouwenbelangen te behartigen. Met deze stelling wordt zowel de essentialistische valkuil vermeden als het dwingende karakter dat uitgaat van het koppelen van de vrouwelijke vertegenwoordigers (descriptieve vertegenwoordiging) aan de vertegenwoordiging van vrouwen (substantiële vertegenwoordiging).

Een tweede motivatie om de bijdrage van vrouwelijke vertegenwoordigers tot het vertegenwoordigen van vrouwenbelangen te onderzoeken, gaat terug op de lacune in de historiografie over de Belgische politieke vrouwengeschiedenis. In 1998 verscheen van Leen Van Molle en Eliane Gubin het basiswerk over de Belgische vrouw in de politiek. In dit overzichtswerk staan de Belgische politicae centraal; hun parlementaire activiteit of de parlementaire activiteit ten voordele van vrouwen wordt echter slechts zijdelings behandeld. Een aantal licentiaatsverhandelingen, casestudies en overzichten over de Belgische vrouw en de vrouwenbeweging vullen deze lacune slechts gedeeltelijk op. Met dit onderzoek ambiëren we een meer algemeen beeld te schetsen van de parlementaire activiteit ten voordele van vrouwen, evenals van de bijdrage die vrouwelijke parlementsleden daartoe leverden.

De behartigde vrouwenbelangen tijdens de begrotingsdebatten

De parlementair behartigde vrouwenbelangen waren, zoals verwacht, erg divers van aard. De kamerleden hadden aandacht voor de situatie van zeer verscheiden groepen vrouwen. De behartigde vrouwenbelangen, eveneens divers, hadden (voornamelijk) betrekking op arbeid, sociale zekerheid, onderwijs, politieke en burgerrechten, huisvesting en huishouden, reproductie en fiscaliteit. Zowel 'kleine' en concrete situaties die nadelig waren voor vrouwen als 'grote' feministische strijdpunten kwamen aan bod. Doorheen al deze behartigde vrouwenbelangen liepen een tweetal rode draden. Ten eerste de constante en grote plaats die de arbeidsbelangen van vrouwen (42,7 % van de interventies) en hun belangen in de sociale zekerheid (45,5 % van de interventies) innemen. Binnen beide thema's zijn constanten en evoluties te detecteren. Zonder de gedetailleerdheid en de nuances van de tussenkomsten van de kamerleden in tachtig jaar begrotingsdebatten uit te willen gommen, trachten we een aantal van de evoluties doorheen de tijd in een aantal krachtlijnen te vatten.

In het geheel van de interventies gewijd aan sociale zekerheidsthema's namen tot en met de jaren 1960 tussenkomsten voor een verbetering van het stelsel van de weduwpensioenen en de pensioenen voor oorlogsweduwen een belangrijke plaats in. Vanaf de Eerste Wereldoorlog veranderden deze tussenkomsten van teneur; weduwen werden minder als hulpeloze vrouwen aan wie de staat hulp en steun diende te verlenen en meer als 'rechthebbenden' beschouwd. Persoonlijk opgebouwde rechten zoals het ouderdomspensioen en de werkloosheidsuitkering genoten in het geheel van tussenkomsten gewijd aan de sociale zekerheid opvallend minder aandacht in de onderzochte periode. Zelfs op de voor werkloze vrouwen nadelige KB's die in het kader van de crisismaatregelen in de jaren 1930 werden getroffen, kwam in die jaren relatief weinig reactie van de kamerleden. Dit veranderde in de naoorlogse periode en in de jaren 1950. Gelijkheid van de werkende vrouw met betrekking tot werkloosheidsuitkeringen maar ook inzake ouderdomspensioenen en andere onderdelen van de sociale zekerheid kregen gaandeweg meer gewicht. Na de Tweede Wereldoorlog eiste daarnaast het gezinsbeleid zijn plaats op. De verlichting en valorisatie van de specifieke taak van de thuiswerkende moeder en de realisatie van de gelijkheid tussen de buitenshuis- en de thuiswerkende vrouw werden betracht via maatregelen als een financiële 'tegenmoetkoming' (respectievelijk onder de vorm van een premie voor de moeder aan de haard en een sociaal-pedagogische toelage), kinderbijslagen en gezinshulp voor de huisvrouw en moeder. Nadat in de jaren 1970 de aandacht voor de weduwe sterk was verminderd, vormden het streven naar man-vrouwgelijkheid in de sociale zekerheid zowel in het algemeen als in haar onderdelen enerzijds en het gezinsbeleid anderzijds het centrale debat inzake de belangen van de vrouw in de sociale zekerheid.

Hoewel men de verbeteringen die de kamerleden formuleerden inzake de weduwpensioenen niet strijdig kan noemen met het eisenpakket van de vrouwenbewegingen, verleenden de parlementsleden er toch een grotere prioriteit aan dan de vrouwenbe-

weging. Deels is het groot aantal interventies ten voordele van de weduwen toe te schrijven aan de keuze van de bron, namelijk het begrotingsdebat. Aangezien de pensioenen verregaande consequenties hebben voor de staatsfinanciën is het logisch dat de wetgevers dit thema uitgebreid behandelden. Het naast elkaar bestaan van het streven naar man-vrouwgelijkheid en naar de valorisatie van de moederrol via de sociale zekerheid is daarentegen wel in overeenstemming met de betrachtingen van de vrouwenbewegingen. Dat de gelijkheid van man en vrouw in de sociale zekerheid aanzienlijk vroeger en centraler op de agenda van de vrouwenbeweging stond, is echter een belangrijke discrepantie tussen de politieke agenda betreffende de belangen van de vrouw in de sociale zekerheid en het programma van de vrouwenbeweging.

De arbeidsbelangen die in het kader van de begrotingsdebatten werden geformuleerd, vertoonden tot aan de Tweede Wereldoorlog een grote eenvormigheid. Het aanklagen van de slechte arbeidsomstandigheden van de arbeidsters zowel in de fabrieks- als in de huisnijverheid gingen hand in hand met voorstellen voor een betere bescherming en controle, beperking en afschaffing van deze vorm van vrouwenarbeid. Voor vrouwelijkere beroepen zoals onderwijzen werd daarentegen gepleit voor betere beroepsmogelijkheden en hogere lonen. Hoewel de Kamer ook voorstanders telde van de ten aanzien van vrouwen restrictieve arbeidswetgeving in de jaren 1930, werd ook het streven naar gelijkheid van man en vrouw op de arbeidsmarkt ingezet. Het wegwerken van discriminaties ten aanzien van werkende vrouwen, emancipatie en vrije keuze kwamen vooral vanaf de jaren 1950 centraal te staan. De bekommernis voor de gezondheid en de moraliteit van de werkende vrouw en van haar kinderen werd minder prominent evenals het streven naar een meer en uitgebreider beschermende wetgeving. De toegenomen aandacht voor gelijkheid ging gepaard met aandacht voor de combinatie van gezins- en arbeidstaken. In dat kader werd tevens het debat gevoerd over de wenselijkheid van deeltijdse arbeid. In de jaren 1960 en 1970 groeide het inzicht dat de achterstelling van vrouwen op de arbeidsmarkt diepgeworteld was en de publieke sfeer oversteeg. De aandacht voor de functieclassificatie, informele discriminaties, de remmende invloed van beschermende arbeidswetgeving voor vrouwen en de herverdeling van de private taken getuigen hiervan.

Net als de verhouding van de politiek behartigde vrouwenbelangen in de sociale zekerheid tot de wensen van de vrouwenbewegingen, dienen we inzake arbeidsbelangen te concluderen dat niet zozeer de vrouwenbelangen die de kamerleden behartigden een discrepantie met het eisenpakket van de vrouwenbeweging genereerden als wel wanneer ze aan bod kwamen en welke niet aan bod kwamen. Restrictieve en beschermende arbeidswetgeving werd door bepaalde geledingen van de vrouwenbewegingen aanvaard en gesteund. Reeds vanaf het begin van de 20e eeuw was er echter onenigheid binnen de vrouwenbeweging over de draagwijdte ervan. Grosso modo waren de linkse en de neutrale vrouwenbewegingen enkel voorstander indien ze betrekking had op de zwangere vrouw en de werkende vrouw in de periode rond de bevalling. De vrouwenbewegingen van katholieke signatuur stonden positiever ten aanzien van een restrictieve arbeidspoli-

tiek gezien het door hen gekoesterde ideaal van de moeder aan de haard. Het ontbreken van de stem van de tegenstanders in de Kamer tot in de jaren 1970 moet beschouwd worden als een belangwekkend verschil tussen de parlementaire behartiging van vrouwenbelangen en de visie daarop van de vrouwenbewegingen. Een aanzienlijk deel van de vrouwenbeweging (met name de linkse en neutrale vrouwengroepen die niet in de eerste plaats het ideaal van de moeder aan de haard aanhingen) vatte vervolgens reeds vanaf haar ontstaan het streven naar economische gelijkheid veel ruimer op dan de kamerleden tot halweg de jaren 1930. Nadien was het parlementaire debat, met aandacht voor de economische gelijkheid, de combinatie van arbeid en gezin en de positieve en negatieve gevolgen van deeltijdse arbeid voor vrouwen, beter in overeenstemming met het eisenpakket van de vrouwenbeweging.

De vrouwenbelangen die door de vertegenwoordigers behandeld werden, zijn het gevolg van een selectie. De recente theorievorming is het er immers over eens dat vrouwenbelangen niet enkel voortkomen uit de vrouwelijke biologie maar eveneens stammen uit de evoluerende en diverse levenservaring van verschillende groepen vrouwen. De inhoudelijke invulling van vrouwenbelangen is sterk contextgebonden en bijgevolg theoretisch quasi eindeloos divers. De door de kamerleden in het kader van het begrotingsdebat behartigde vrouwenbelangen zijn dus het resultaat van een keuze ingegeven door allerlei contextfactoren en ideologisch bepaald. Ze bieden zodoende inzicht in het nagestreefde ideaal en in de visie op de rol en de plaats van de vrouw in de samenleving van de betrokken vertegenwoordigers. Naast de centraliteit van de socio-economische vrouwenbelangen, vormt de vaststelling dat een groot deel van de behartigde vrouwenbelangen zich inpasten in een 'normatief debat' waaraan verschillende visies op vrouwen en 'wat in hun belang is' ten grondslag lagen een tweede constante in de belangenbehartiging van vrouwen. Er was met andere woorden geen gemeenschappelijke of eenduidige opvatting over hoe vrouwen vertegenwoordigd dienden te worden of over het doel van de vertegenwoordiging van vrouwen. De wenselijkheid en de aard van de verrichte loonarbeid van de vrouw in het licht van haar taak en rol als moeder en echtgenote en vice versa vormen de contouren van een debat dat we doorheen geheel de onderzochte periode aantreffen, weliswaar met een wijzigende invulling.

Enerzijds onderscheiden we een geheel aan tussenkomsten waarin vrouwen beschouwd worden als individuen met rechten op gelijkheid. Anderzijds is een deel van de tussenkomsten te groeperen op basis van de vaststelling dat zij ten eerste vrouwen beschouwen binnen hun relationele situatie als moeder en echtgenote waarbij deze rol gevaloriseerd moet worden en/of ten tweede als personen met specifiek vrouwelijke rol en taak in de samenleving. De centrale eisen en betrachtingen van beide vertogen werden samengebracht in tabel op p. 62.

Deze twee posities in dit normatieve debat vallen niet volledig maar wel grotendeels samen met de politieke fracties. De linkse fracties (de socialisten en de communisten)

De centrale eisen van het gelijkheids- en het verschilvertoog

Gelijkheidsvertoog	Vershilvertoog
Arbeid Gelijk loon voor gelijk werk; gelijke kansen en behandeling op de arbeidsmarkt; combinatie van arbeids- en gezinstaken; afwijzen van een specifieke behandeling van vrouwen op de arbeidsmarkt (via loonclassificatie, beschermende wetgeving specifiek voor vrouwen, informele discriminatie of deeltijdse arbeid).	Beperken, afschaffen en controleren van onvrouwelijke arbeid schadelijk voor de gezondheid en de moraliteit van de vrouw en van haar gezin; pleidooien voor hogere en aan die van de mannen gelijke lonen, betere beroeps-mogelijkheden en mogelijkheden tot combinatie van arbeid en gezin voor vrouwelijke beroepen; deeltijdse arbeid voor vrouwen.
Sociale Zekerheid Gelijke behandeling van man en vrouw; de niet-discriminatoire behandeling van de buitenshuis werkende vrouw ten aanzien van de huisvrouw; individualisering van de sociale zekerheidsrechten.	Aandacht voor de afgeleide rechten van vrouwen (zoals het weduwepensioen); gezinsbeleid gericht op de valorisatie en ondersteuning van de huisvrouw (premie voor de moeder aan de haard, de sociaal-pedagogische toelage, kinderbijslagen, gezinshulp, gelijke rechten in de sociale zekerheid voor de huisvrouw en maatregelen tegen de achterstelling van de huisvrouw of de loopbaanonderbreekster ten aanzien van de buitenshuis werkende vrouw); persoonlijke rechten voor vrouwelijke beroepen.
Onderwijs Gelijke onderwijskansen; afstemming van het onderwijs op de arbeidsmarktparticipatie; doorbreken van rolstereotypen;	Opkomen voor de huishoudelijke en familiale vorming van meisjes en opleidingen tot typisch vrouwelijke beroepen;
Politieke en burgerrechten Deelname aan de socio-economische besluitvorming gericht op de individuele en gelijke rechten van de vrouw	Gericht op de versterking en valorisatie van de positie van de moeder en de echtgenote in de samenleving en in haar gezin
In de private sfeer Huisvesting en huishouden aangepast aan de noden van de buitenshuis werkende vrouw; gelijke en rechtvaardiger verdeling van de huishoudelijke en zorgtaken; reproductieve rechten (anticonceptie en abortus).	Verbetering van de situatie van de moeder op het vlak van bevallen, huishouden en huisvesting.
Fiscaliteit Wegwerken van fiscale maatregelen die nadelig zijn voor vrouwen (zoals het samenvoegen van de inkomsten van de echtgenoten voor de belastingen).	Wegwerken van fiscale benadeling van deeltijds werkende vrouwen en loopbaanonderbreeksters.

waren de grootste verdedigers van het streven naar gelijkheid. De christen-democraten, de VU en het FDF-RW gingen het verst in het streven naar de valorisatie van de specifieke rol van vrouwen in het gezin en in de samenleving. De liberale partij was opvallend marginaal aanwezig in het streven naar de verbetering van de situatie van de vrouwelijke burger.

Beide vertogen, eveneens prominent aanwezig in de Belgische vrouwenbewegingen, werden gevoed en ondersteund door maatschappelijke en politieke contextfactoren. Het verschilvertoog was ingebed in het streven naar een verburgerlijking van de maatschappij op het einde van de 19e en aan het begin van de 20e eeuw (waarbij onder meer de mannelijke en de vrouwelijke sferen werden afgebakend en de gezinswaarden centraal gesteld), de restauratiebeweging na de Eerste Wereldoorlog, de bekommernis om de dalende nataliteit, de economische noodzaak om vrouwenarbeid af te stoten dan wel aan te trekken en de vrouwenbewegingen. Tot in de jaren 1930 was dit vertoog dominant. In de jaren 1930 tekende zich langzaam aan een tweede geheel van interventies af dat sterk op de voorgrond zou treden in de naoorlogse periode. Dit gelijkheidsvertoog was eveneens gestoeld op ideologische gronden, economische imperatieven en de vrouwenbewegingen die vooral in de jaren 1960 en 1970 erin slaagden om ruime aandacht te verkrijgen voor de gelijkheidseis. Daarnaast werden na de Tweede Wereldoorlog ook internationale verdragen gesloten en initiatieven genomen die in het teken van het streven naar gelijkheid stonden. De toegenomen diversificatie van de 'richting' van de vrouwenbelangen werd tot slot geruggensteund door het ontstaan van een vrouwelijk electoraat, dat elke partij met haar boodschap voor zich wilde winnen en het toetreden tot de verschillende parlementaire fracties van vrouwelijke mandatarissen, van wie verwacht werd dat ze de vertegenwoordiging van vrouwen tot hun parlementaire taken zouden rekenen.

De bijdrage van vrouwelijke vertegenwoordigers tot het vertegenwoordigen van vrouwen

Na het in kaart brengen van de behartiging van vrouwenbelangen door de parlementsleden tijdens de begrotingsdebatten, onderzochten we de impact van de vrouwelijke vertegenwoordigers op de vertegenwoordiging van vrouwen. Descriptieve vertegenwoordiging bleek noch een noodzakelijke noch een voldoende voorwaarde voor substantiële vertegenwoordiging van vrouwen te zijn. Het behartigen van vrouwenbelangen was vooreerst geen exclusieve aangelegenheid van de vrouwelijke mandatarissen. Reeds vóór de intrede van vrouwelijke kamerleden, behartigden de mannelijke mandatarissen die en ook na hun intrede schreven de mannelijke vertegenwoordigers het merendeel van de tussenkomsten op hun naam, zowel in het parlement als in de verschillende fracties. Op een kwantitatief niveau was er geen manifest verband tussen enerzijds de hoeveelheid tussenkomsten ten voordele van vrouwen en anderzijds de aanwezigheid en de evolutie van het aantal vrouwelijke mandatarissen. De aanwezig-

In de periode 1930-1934 was Lucie Dejardin verantwoordelijk voor 9,3% van de tussenkomsten

heid van vrouwelijke vertegenwoordigers was daarnaast geen voldoende voorwaarde voor de vertegenwoordiging van vrouwen aangezien niet alle vrouwelijke vertegenwoordigers vrouwenbelangen behartigden.

Dat de vertegenwoordiging van vrouwen geen exclusieve taak van de vrouwelijke vertegenwoordigers was en kwantitatief gezien vooral door mannelijke mandatarissen werd gerealiseerd én dat niet alle vrouwelijke kamerleden de vertegenwoordiging van vrouwen tijdens de begrotingsdebatten opnamen, betekent evenwel niet dat er geen relatie zou bestaan tussen vrouwelijke vertegenwoordigers en het vertegenwoordigen van vrouwen. De inbreng van de vrouwelijke mandatarissen was vooreerst qua aantal tussenkomsten ten voordele van vrouwen aanzienlijk en dit vanaf het moment van hun

intrede. In de periode 1930-1934 was Lucie Dejardin verantwoordelijk voor 9,3 % van de tussenkomsten en voor 15,2 % van de woorden besteed aan de behartiging van vrouwenbelangen. Ondanks het lage aantal vrouwelijke mandatarissen van gemiddeld 3,3 % in de periode 1930-1979 namen ze ruim een derde van de interventies en meer dan de helft van het aantal woorden dat aan het behartigen van vrouwenbelangen werd besteed voor hun rekening. De vaststellingen dat een zeer kleine groep vrouwelijke vertegenwoordigers in het parlement en in de fracties op bepaalde momenten in de geschiedenis met slechts één vrouwelijke mandataris een aanzienlijke bijdrage tot de vertegenwoordiging van vrouwen leverden, vervoegen het kamp van de auteurs die stellen dat de aanwezigheid van 'kritische individuen' relevanter was dan het bereiken van de 'kritische massa'-grens. In tegenstelling tot hun mannelijke collega's behartigden niet alle, maar wel de overgrote meerderheid van de vrouwelijke vertegenwoordigers vrouwenbelangen. Vrouwelijke mandatarissen bleken, zoals Phillips veronderstelt, inderdaad de meest fervente vertegenwoordigers van de vrouwelijke burger te zijn. Het behartigen van vrouwenbelangen was een grotere prioriteit van de vrouwelijke mandatarissen. Ze compenseerden gedeeltelijk hun numerieke ondervertegenwoordiging door gemiddeld meer groepen vrouwen en thema's in aanzienlijk langere interventies te behandelen.

Niet enkel op numeriek, maar ook op inhoudelijk vlak leverden de vrouwelijke mandatarissen een bijdrage tot de vertegenwoordiging van vrouwen. Ze droegen als enigen bepaalde thema's aan, stelden hun persoonlijke ervaring op het voorplan en traden op als woordvoerders van vrouwen en van (bepaalde segmenten van de) vrouwenbeweging. Dat ook hun mannelijke collega's zich betuigden op deze punten, doet geen afbreuk aan de specifieke bijdrage die de vrouwelijke vertegenwoordigers zodoende leverden tot de substantiële vertegenwoordiging van hun sekse. Ze plaatsten nieuwe onderwerpen op de agenda én daagden dominante conventies uit.

De vrouwelijke mandatarissen participeerden in het hoger beschreven normatieve debat over het na te streven ideaal met aan de ene kant het streven naar gelijkheid voor individuele vrouwen en aan de andere kant het ijveren voor de valorisatie van de specifieke rol en situatie van vrouwen zowel binnen als buiten het gezin. Hierbij verruimden de vrouwelijke mandatarissen in bepaalde situaties en met betrekking tot bepaalde thema's zowel op parlementair als op fractieniveau de dominante visie op wat in het voordeel van vrouwen was. Onafhankelijk van het dominante discours binnen het parlement of de fractie, de meerderheids- of oppositiestatus van de fractie of het aantal zetelende vrouwen, gaven ze meer gewicht aan het gelijkheids- of het verschilvertoog of betrokken er nieuwe thema's bij.

(1) P. MEIER & K. CELIS (red.), *Vrouwen vertegenwoordigd, Wetstraat gekraakt? Representativiteit feministisch bekeken*. Tweespraak Vrouwenstudies 4, Brussel: VUBPRESS, p. 111-145.

(2) K. CELIS & A. WOODWARD, *Het Vlaams Parlement, Nieuwe Politieke Cultuur en het potentieel voor de valorisatie van het maatschappelijk kapitaal van vrouwen in de politieke besluitvorming*. Wetenschappelijke monografie 5. Brussel: Ministerie van de Vlaamse Gemeenschap, 2001.